

КЛАСИФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНО-МИСТЕЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Ж.Є.Сироткіна

(кандидат педагогічних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье рассматриваются некоторые проблемы классификации профессиональных умений будущих учителей начальных классов. Аргументируется значимость педагогическо-художественной деятельности, конкретизируются умения, необходимые для ее реализации.

The article considers certain issues pertaining to classification of professional skills of would be elementary school trainee teachers with special reference to the skills required for pedagogical artistic activities.

Нинішній етап оновлення суспільства, відродження духовної культури українського народу вимагає підвищення якості підготовки педагогічних працівників, формування їх професійних умінь. Адже саме вміння у поєднанні зі здібностями виступають якісним показником професіоналізму педагога, що є передумовою розвитку творчої індивідуальності вихованця, успішності виховного процесу в цілому.

Особлива увага має надаватися фаховому становленню вчителів початкових класів, які стоять біля джерел розвитку особистості. Від учителя школи першого ступеня значною мірою залежить виховання в учнів ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, розвиток художньої свідомості і компетентності, здатність до самореалізації, потреби у духовному самовдосконаленні.

Підготовка професіонала, справжнього фахівця своєї справи має здійснюватися з використанням найновітніших технологій, методик з творчим використанням набутого вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Але для розкриття шляхів і методів формування професійних умінь майбутнього вчителя необхідно насамперед з'ясувати, які саме вміння необхідно у нього формувати й удосконалювати.

Питання класифікації (систематизації) професійних умінь становлять об'єкт численних досліджень О.Абдулліної, Л.Арчажникової, О.Бульвінської, М.Єрмоленко, Г.Засобіної, Н.Кузьміної, В.Міжерікова, О.Остряньської, Л.Рувінського, С.Самігіна, В.Сластьоніна, Б.Степанишина, Л.Столяренко, Т.Стратан, Н.Тимошенко, О.Щербакова, А.Щербо та ін.

Так, Л.Столяренко, С.Самігін до професійних умінь відносять інформаційні, організаційні, комунікативні, прикладні, володіння педагогічними техніками, постановка цілі, аналізу і самоаналізу, виховної роботи (1, 99-100).

Дослідники В.Міжеріков, М.Єрмоленко стверджують, що професійна компетентність педагога виступає як єдність його теоретичної і практичної підготовки. На їхню думку, зміст теоретичної готовності вчителя виявляється в узагальненому вмінні педагогічного мислення, яке передбачає наявність у педагога аналітичних, прогностичних, проєктувальних умінь (2).

А.Щербо вважає, що педагог повинен “розуміти сутність явищ дійсності і мистецтва, мати здібності та відповідні професійні вміння до різних видів естетично-творчої діяльності (писати, малювати, співати, танцювати тощо); бачити естетичні можливості кожного предмета, відбирати естетично найвиразніший матеріал; володіти арсеналом засобів, активізуючи естетичний досвід дітей, підвищуючи емоційний вплив на них естетичних цінностей (виразність слова, педагогічний артистизм, використання “синтезу мистецтв”, здійснення “перекладу теоретичного матеріалу в образний – гру, казку, драматизацію”); будувати стосунки з учнями на основі справедливості, добра й краси” (3, 54).

Л.Рувінський виділяє як базові в професії вчителя інтелектуально-педагогічні вміння і вміння педагогічної техніки (4, 72).

Відтак класифікацій професійних умінь учителів існує чимало. На нашу думку, це пов'язано з тим, що науковці роблять акцент на різні компоненти педагогічної діяльності та концентрують увагу на фахівцях різних спеціалізацій. Водночас спостерігається відсутність достатньої уваги до педагогічно-мистецької діяльності та вмінь, необхідних для її виконання як важливої складової професійності вчителя початкових класів. Проте діяльність учителя початкових класів має багато вимірів і напрямів, характеризується багатоаспектністю і складністю, адже здійснюється у своєрідному інформаційно-мистецькому середовищі.

Тому ми поставили за мету статті довести значущість педагогічно-мистецької діяльності для вчителя початкових класів та визначити саме ті вміння, які необхідні для її здійснення.

Ми виходили з того, що перш ніж визначити професійні вміння, необхідні вчителю початкових класів для здійснення педагогічно-мистецької діяльності, є доцільним спочатку проаналізувати особливості цієї спеціальності. Найбільш детально у теорії вищої школи професія вчителя саме початкових класів досліджувалась О.Щербаковим. Враховуючи своєрідність професійної праці вчителя початкових класів, науковець довів доцільність нової функціональної структури діяльності вчителя і виділив загальнопрофесійні і специфічну підсистему. Так, до загальнопрофесійних автор відносить конструктивну, комунікативну, організаційну, дослідницьку функції (їх реалізація викликає відповідні дії учнів); до специфічних – інформативну, мобілізаційну (розвивальну), орієнтаційну функції (5, 32).

Отже, вчитель початкових класів – фахівець, який несе чи не найбільшу відповідальність за особистісний розвиток дитини, з огляду на те, що вчитель для молодшого школяра є незаперечним „значущим іншим” (Т.Яблонська). Адже відомо, що оцінки та висловлювання вчителя є для молодшого школяра чинником формування його самооцінки. Навіть характеризуючи себе як особистість, дитина цього віку в основному лише повторює те, що про неї говорить дорослий. Молодші школярі беззастережно визнають авторитет вчителя свого класу, вважають його думку пріоритетною. Тому вчитель повинен бути послідовником гуманістичних орієнтацій у педагогічній діяльності і поряд з високими моральними якостями володіти вміннями, які дозволяють реалізувати цей підхід на практиці: відчувати прояв психічних процесів, психічних якостей та психічного стану учнів; уміти подумки ставити себе на місце вихованця, вміти „читати з обличчя” (соціальна перцепція); усвідомлювати свій емоційно-психологічний стан у навчально-виховній діяльності. Але вчитель для дітей є не лише моральним взірцем, а й еталоном у всіх інших проявах. Учні копіюють його мовлення, жести, міміку, тон, манери, що в результаті багаторазового повторення може позначитись на самостійних формах їхньої поведінки, причому, привласнюється як позитивний, так і негативний досвід. Тому при спілкуванні з учнями, поясненні навчального матеріалу мовлення вчителя має бути зрозумілим, яскравим. Дидактичну спроможність педагогічної діяльності потрібно тісно пов'язувати з експериментальною здатністю захоплювати учнів емоційним, образним, доступним викладом навчального матеріалу, конструктивними вміннями організовувати взаємодію, бути її режисером. Ефективність педагогічних впливів має визначатись також творчим самовираженням, емоційною усталеністю, вмінням володіти ситуацією та своєю поведінкою в ній (управління емоціями, настроєм, техніка мови, дихання).

Таким чином, рівень володіння вчителем початкових класів вербальними та невербальними засобами виразності, артистичними здібностями та відповідними вміннями, педагогічною технікою є важливим чинником у формуванні особистості учня, а отже, суттєвим критерієм професіоналізму майбутніх спеціалістів.

При визначенні необхідних умінь учителя початкових класів важливо також враховувати, що молодшим школярам притаманна підвищена емоційність. Емоційні переживання (емоції, почуття, настрої, афекти, стреси, пристрасті тощо) супроводжують не тільки художні, але й усі інші пізнавальні акти, активізують або гальмують сприймання, пам'ять, мислення, уяву, впливають на особистісні виявлення (інтереси, потреби, мотиви тощо) (6, 33).

Цілком зрозуміло, чому в контексті нашого дослідження особливий інтерес становить науковий доробок М.Кагана, зокрема про те, що педагогічний процес подібний до художнього твору і вимагає від учителя спеціальних педагогічно-мистецьких дій. А

використання різних видів мистецтва в їхньому органічному взаємозв'язку в процесі навчання уможливорює гармонізацію емоційних і логічних компонентів діяльності учнів, реалізацію їх творчого потенціалу (7, 29).

Саме тому ми звертаємо увагу на ті вміння майбутніх учителів початкових класів, які необхідні для виконання педагогічно-мистецької діяльності.

У нашому дослідженні під **педагогічно-мистецькою діяльністю** ми розуміємо професійну діяльність учителя початкових класів, спрямовану на розв'язання завдань навчально-виховного процесу із використанням педагогічних можливостей мистецтва та взаємодії різних видів мистецтва (8, 27).

Так, учитель має володіти вміннями адекватно розуміти художній образ у творах різних видів і жанрів мистецтва; організувати активну репродуктивну та творчу діяльність учнів за допомогою різних видів мистецтва у навчальному процесі.

Адже мистецтво у початковій школі виступає своєрідною методологією навчання. Природничі, математичні, гуманітарні знання, навички, вміння формуються у процесі художньої діяльності, тобто домінантою є інтелектуальний розвиток, який проходить у своєрідному інформаційно-мистецькому середовищі. Вчитель початкових класів використовує музику, хореографію, спів, драматичну дію, образотворче мистецтво для глибокого усвідомлення, запам'ятовування учнями математичних, філологічних, природознавчих понять, формує вміння переносити досвід з однієї діяльності в іншу. Отже, всі знання та вміння в галузі музичного (хореографічного, образотворчого, театрального тощо) мистецтва і педагогіки повинні складатися у цілісну картину педагогічно-мистецької діяльності і утворювати підґрунтя для подальшої роботи в школі.

При визначенні необхідних умінь майбутнього вчителя початкових класів важливо враховувати сучасні тенденції освіти: підвищення пріоритету взаємодії різних видів мистецтва при викладанні музики (О.Ростовський), образотворчого мистецтва (Л.Любарська, М.Резніченко), хореографії (Т.Морозовська А.Тараканова), розробка інтегрованих програм (С.Коновець, Л.Масол, О.Щолокова), наприклад таких, як “Основи здоров'я”, “Людина і світ”, “Музика і рух”, “Мистецтво” тощо. Зокрема нова експериментальна програма “Мистецтво” для початкової школи ґрунтується на філософських ідеях поліцентричної інтеграції знань (С.Клепко). Її реалізація передбачає широке застосування принципів педагогіки співробітництва, варіативність творчої взаємодії вчителів (насамперед з музики та образотворчого мистецтва) у їх пошуках алгоритмів самостійного й оригінального поурочного втілення спільного для різних видів мистецтва тематизму під час синхронного опанування основами музичного та візуального мистецтва, збагаченого елементами синтетичних мистецтв – театрального, хореографічного, екранного. Але зрозуміло, що викладання інтегрованих курсів вимагає від учителя і відповідних професійних умінь: опанувати досвід учителів-митців та проектувати його на свою творчо-педагогічну діяльність; інтегрувати, аналізувати, систематизувати, диференціювати мистецько-педагогічні знання згідно із завданням навчально-виховного процесу; володіти художньо-виконавськими вміннями; застосовувати вміння художньої інтерпретації у різноманітній мистецькій діяльності. Отже, вчитель має одночасно виконувати функції і педагога, і митця.

Враховуючи той факт, що професійна діяльність майбутнього вчителя початкових класів має відбуватись у своєрідному інформаційно-мистецькому середовищі, вважаємо за доцільне провести аналогію між мистецтвом та педагогічною діяльністю. Так, філософи, психологи (Ю.Борев, І.Джидар'ян, М.Каган) доводять, що комплексність і різноманітність впливу мистецтва досягається завдяки різноманітності його функцій: гностичної, соціальної, виховної, аксіологічної, комунікативної, естетичної, емоційної, діяльнісної (виконавська), гедоністичної, рефлексивної тощо.

Педагоги-дослідники, науковці (О.Абдулліна, Н.Кузьміна, В.Сластьонін, О.Щербаков та ін.) наголошують на багатофункціональності діяльності вчителя, визначаючи такі функції: гностичну, виховну, комунікативну, емоційну, естетичну, діяльнісну, організаційну, конструктивну, рефлексивну, аксіологічну та ін.

Навіть неповний перелік функцій мистецтва та педагогічної діяльності дає змогу визначити загальні для педагогічно-мистецької діяльності вчителя початкових класів, як-от: гностична, емоційна, конструктивна, виконавська, організаційна.

Кожна функція реалізується через відповідні професійні вміння.

Так, спираючись на дослідження вищезазначених науковців, враховуючи сучасні тенденції освіти, багатофункціональність педагогіки та мистецтва, беручи до уваги багатокомпонентну професійну діяльність учителя початкових класів, ми вважаємо за доцільне виділити три групи вмінь, які утворюють гнучку, динамічну систему. В основу цієї типології покладено відповідність груп професійних умінь функціям педагогічно-мистецької діяльності, а саме: гностичні, емоційно-почуттєві, праксеологічні.

Гностичні вміння необхідні для поповнення педагогічних і мистецтвознавчих знань та опанування досвіду вчителів-митців. Емоційно-почуттєві вміння призначені для впливу на емоційну сферу особистості засобами взаємодії різних видів мистецтва. Практикологічні вміння це ті, за допомогою яких здійснюється конструктивна, виконавська, організаційна функції педагогічно-мистецької діяльності. Всі ці групи вмінь пов'язані між собою.

I група – гностичні вміння

Для вчителя початкових класів існує нагальна проблема адаптації мистецтвознавчих знань до педагогічної діяльності. В таких умовах учитель виступає "тлумачем" змісту художніх творів, провідником у цілісний світ мистецтва.

Практичним втіленням діяльності такого вчителя стають вміння:

- а) загальноінтелектуальні;
- б) дослідницькі;
- в) мистецтвознавчі.

II група – емоційно-почуттєві вміння

Відзначаючи вплив емоційних реакцій на зміст і динаміку сприйняття, уваги, пам'яті, мислення – словом, усіх елементів внутрішнього життя і участь в будь-яких виявах життєдіяльності організму, вчені (Л.Виготський, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, Д.Узнадзе та ін.) вважають, що емоції і почуття людини – важлива передумова розвитку її як особистості. Тому стає очевидним, що вчитель має володіти знаннями про виявлення зв'язку між емоційною сферою людини і закономірностями її відображення у різних видах мистецтва та їх взаємодії. Сприяють цьому такі вміння:

- а) емпатійні;
- б) рефлексивні.

III група – праксеологічні вміння

Специфіка педагогічно-мистецької діяльності полягає в тому, що вона спрямована на вирішення завдань освіти та виховання школярів засобами різних видів мистецтва. Її ефективність цілком залежить від особистості вчителя, а також від розвитку його загальнопедагогічних і художньо-творчих здібностей та вмінь.

До праксеологічних умінь майбутнього вчителя початкових класів віднесено:

- а) виконавські;
- б) організаційні;
- в) конструктивні.

З метою конкретизації переліку професійних умінь майбутніх учителів початкових класів, необхідних для здійснення педагогічно-мистецької діяльності, нами було проведено експеримент діагностичного характеру на базі педагогічних факультетів Ізмаїльського державного гуманітарного університету та Херсонського державного університету, в якому взяли участь 76 студентів II, III, IV і V курсів. Також до експерименту було залучено 25 учителів початкових класів Одеської та Херсонської областей. Експеримент був розрахований на різноманітний склад учителів початкових класів з погляду відмінності їх педагогічного стажу. Вивчався стан підготовки 11 учителів – стаж роботи яких більше 10 років (з метою визначення вимог до рівня педагогічних умінь учителя); 8 учителів зі стажем роботи 3-10 років (з метою виявлення сучасних тенденцій в їх професійно-педагогічній діяльності художньо-естетичного спрямування: саме в цей період учитель "актуалізує"

систему раніше набутих у вищому навчальному закладі знань і вмінь до рівня педагогічної майстерності); 7 вчителів – початківців (з метою виявлення труднощів в їх роботі у досліджуваному напрямку, з'ясування їх суджень про причини виникнення цих ускладнень).

Отже, щоб визначити значущі професійні вміння різних груп для майбутніх учителів початкових класів, ми запропонували всім студентам оцінити кожне вміння як обов'язкове і бажане. Майбутніх учителів ми розподілили в умовні три групи: перша – студенти після вивчення нормативного начального курсу педагогіки, але до проходження педагогічної практики (2 – 3 курси); друга – студенти передвипускного курсу, які мають досвід першої практики (рівень бакалаврату); третя – студенти випускного курсу після проходження двох педагогічних практик (рівень спеціаліста). Оцінювання проводилось за десятибальною шкалою, де балами “8 – 10” оцінювались уміння як обов'язкові, балами “5 – 7” – опорні, балом “4” – уміння, які допомагають в роботі, балами менш “4” – бажані.

Відповідно до кожного вміння визначався середній бал і проводилось ранжування в групі, а також між групами.

Нижчу оцінку одержали гностичні (6,4), потім емоційно-почуттєві (7,2) і найвищу – праксеологічні (7,8) уміння.

Оцінки, які дали студенти різних курсів групам педагогічних умінь, майже не відрізняються. Характерно, що вищу оцінку одержали названі вміння у студентів передвипускного і випускного курсів. Це можна пояснити тим, що другокурсники, як правило, поки не мають практичного досвіду праці в школі і тому недооцінюють значення професійних умінь в діяльності вчителя. Студенти ж передвипускного і, особливо, випускного курсів після педагогічної практики і зіткнення з професійними труднощами оцінили майже всі групи професійних умінь за максимальною шкалою.

Окремої уваги заслуговує певна недооцінка студентами всіх курсів гностичних умінь. Якщо окремі виконавські й емоційно-почуттєві вміння були оцінені майже найвищим балом (так, володіння педагогічною технікою одержало 9,9 балів у студентів 1-го та 3-го курсів і 9,8 – у студентів 2-го курсу; уміння відчувати прояв психічних процесів, психічних якостей та психічного стану учнів було оцінено в 8,0 балів студентами 1-го потоку, в 8,2 – студентами 2-го і в 8,4 – студентами 3-го курсу), то найвищу оцінку серед гностичних умінь (інтегрувати, аналізувати, диференціювати, систематизувати педагогічно-мистецькі знання відповідно завданням навчально-виховного процесу) отримали тільки 7,2 балу в студентів 3-го курсу, 7,0 – 2-го і 6,8 – 1-го курсу. Також відбувається недостатня увага до творчо-педагогічних надбань видатних педагогів-митців.

Таку недооцінку гностичних умінь, на наш погляд, можна пояснити відсутністю практичного досвіду і недостатнім усвідомленням вагомості проектування педагогічно-мистецької діяльності саме на основі результатів аналізу досягнутих успіхів чи недоліків у попередній праці.

Таким чином, вивчення та аналіз наукових джерел свідчать, що проблемі вмінь, зокрема професійно-педагогічних, їх класифікації надавалась психологами та педагогами значна увага. Осмислення результатів дослідження праць науковців дозволяє стверджувати, що формування професійних умінь є необхідною умовою фахової підготовки майбутнього вчителя. А наявність обґрунтованого комплексу фахово вагомих умінь, необхідних для здійснення педагогічно-мистецької діяльності вчителя початкових класів, дозволяє вирішити, в яких навчальних курсах, під час якої педагогічної практики, позанавчальної творчої діяльності студентів і на яких етапах необхідно формувати у майбутніх учителів професійні вміння, в яких формах контролювати і коректувати їх розвиток.

Перспективи своїх подальших досліджень ми пов'язуємо з розробкою науково обґрунтованої методичної системи, спрямованої безпосередньо на формування професійних умінь, необхідних для здійснення педагогічно-мистецької діяльності майбутніх учителів початкових класів.

1. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Педагогика. 100 экзаменационных ответов: Экспресс-справочник для студентов. – Ростов-на/Д., 2001.

2. Мижериков В.А., Ермоленко М.Н. Введение в педагогическую профессию: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М., 1999.
3. Щербо А.Б. Формирование у младших школьников способностей к художественно-эстетической деятельности: Дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Винница, 1983.
4. Рувинский Л.И. Перспективы профессионально-деятельностной подготовки учителей // Советская педагогика. – 1988. - №7.
5. Щербаков А.И. Профессиограмма учителя советской школы // Проблемы профессиональной подготовки студентов педвузов и университетов: Сб. научн. трудов / АПН СССР НИИ общей педагогики. – М., 1976.
6. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Кн. для учителя. – М., 1991.
7. Каган М.С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). – М., 1974.
8. Сироткіна Ж.Є. Формування професійних умінь майбутніх учителів початкових класів засобами взаємодії різних видів мистецтва: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2006.